

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 3 Sayı: 1 Şubat 2020

ss. 90-112

Makalenin Geliş

Tarihi

13/12/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

24/02/2020

Yayın Tarihi

28/02/2020

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE KALEMLE İLGİLİ BENZETMELER VE ŞİİRLERDE KULLANIMI ÜZERİNE

Bülent KAYA¹

ÖZET

Klâsik Türk şiirinde birçok kavramla ilgili zengin metaforlar ve benzetmeler vardır. Bunların içerisinde birçok şairce yaygın kullanılanlar ve mazmunlar olduğu gibi, kullanımı sınırlı olmuş orijinal benzetmeler de vardır. Şairlerin kullandıkları teşbihler şiiri mana yönünden zenginleştirir ve şiire derinlik katar. Kimi kavramlarla ilgili kullanılan teşbihler nicelik olarak fazladır. Yazı ve edebiyatın en önemli aracı olan kalemle ilgili de çok sayıda benzetme unsuru kullanılmıştır. Divan şairinin şiir sanatı noktasında en önemli aracı şiirlerin yazıldığı kalemdir. Kalemin kültürdeki ve insanlık tarihindeki öneminden hareket edildiğinde, şiirin, sözün aktarımı noktasındaki önemli işlevi düşünüldüğünde şair muhayyilesinde kaleme kıymet verilmemesi elbette düşünülemez. Bu çalışmada klasik Türk şiirinde kalemle ilgili kullanılan benzetmeler, örneklem olarak seçilmiş farklı yüzyıllara ait şair divanlarında taranarak belirlenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde, kalemin klasik Türk şiirindeki yansımalarının zenginliği ve çeşitliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şairlerden seçilen beyit örnekleri ve açıklamalarla da benzetmelerin mahiyeti ve hangi bağlamda şiirlerde yer aldığı tespit edilmiştir. Tespit edilen benzetme unsurlarının benzetme yönleri de gösterilmeye çalışılmış, şairlerin bu noktadaki temayülleri ve kalemle ilgili benzetmeleri nasıl kullandıkları örneklerle verilmiştir. Kalemin kültürde ve edebiyattaki mahiyeti ve öneminin klasik Türk şiirindeki izdüşümlerinin zenginliğini ve bu zenginlik içerisinde orijinal kullanımları ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, kalemle ilgili benzetme unsurları da kategorize edilmiştir. Konuyla ilgili

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D., bulentk24@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-1378-9421

daha önce yapılmış benzer çalışmalardan da faydalanarak literatürden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: klâsik Türk şiiri, teşbih, kalem, şiir sanatı, benzetme unsurları.

ANALOGIES OF PEN IN CLASSICAL TURKISH POETRY AND THEIR USE IN POEMS

ABSTRACT

There are rich metaphors and metaphors about many concepts in classical Turkish poetry. These include the original metaphors, which have been widely used by many poets and mazmas, as well as limited use. The tesbihs used by poets enrich poetry in terms of mana and add depth. Some of the concepts used in terms of the amount of abundance. Numerous elements of analogy have been used for the most important instrument of writing and literature. The most important instrument of Divan poet in the art of poetry is the pen where he wrote his poems. When the importance of the pen in culture and human history is taken into consideration, considering the important function of the poem in the transference of the word, it is of course impossible to consider that the pen is not valued in the imagination of the poet. In this study, the metaphors used in classical Turkish poetry are searched and evaluated in poet divans of different centuries. In this way, the richness and diversity of the reflections of the pen in classical Turkish poetry were revealed. Selected couplet samples and explanations from poets have also determined the nature of the metaphors and the context in which they are included in poems. It is also tried to show the analogy aspects of the identified elements and how poets use the similarities and pen-related analogies at this point are given with examples. In this study, which aims to reveal the richness of the projections of the nature and importance of the pen in culture and literature in classical Turkish poetry and its original uses in this richness, the analogy elements related to the pen are also categorized. Previous studies on the subject have been utilized and the literature has been utilized.

Keywords: classical Turkish poetry, similitude, pencil, poetry art, analogy.

GİRİŞ

Bir yazı aleti olan kalem, Yunancada “sulak yerde yetişen kamyş, hasır otu, Hint kamyşı” anlamlarına gelir. Latince “kalamus”tan Arapçaya oradan da Türkçeye geçmiştir. Pek çok anlamının yanında hat sanatında farklı yazı türlerini (aklam-ı sitte) de ifade eder. Farsçadan geçen kilik ve hâme kelimeleri de kalem karşılığı olarak kullanılmıştır (Derman, 2001).

Dinî bir terim olarak, kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilâhî kalem olarak kullanılır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde de kalemde söz edilir. Peygamberimiz bir hadis-i şerifinde kalemle ilgili şunları söylemiştir: “Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan şeyleri yazmasını emretmiştir. Kalem her şeyi yazmış ve bir daha yazmamak üzere kurumuştur” (Taberî, 1991: 38).

Kalem bir yazı aracı olması ile kültür ve İslam tarihimizde önemli bir yer teşkil etmesi sebebiyle klasik şiirde önemli bir yere sahiptir (Tok, 2019: 183). Kalem, divan şiirinde birçok benzetmeye konu olmuştur. Sevgilinin boyu şekil ve düzgünlük açısından kaleme benzerken, o sevgili aynı zamanda kalem kaşlıdır. Sevgilinin saç kalem olduğunda, onun benleri de o kalemde damlamış mürekkeptir. Kalemle ilgili; parmak, kirpik, göz, zülf, yüz, boy, gönül dili, sihâb, devrân, nihâl ve mizâb gibi birçok teşbih ve mecaz unsuru kullanılmıştır (Pala, 2002: 266).

Divan şairleri kalemle ilgili birçok benzetme kullanmışlar, kâğıt kalemin uzun boyu, koyu rengi, yazarken çıkardığı sızlanmaya benzer ses, ucunun yarık olması, tıraşlandığında içinden çıkarılan “nal” adı verilen saz, ucundan mürekkep akıtması gibi şeyler bakımından benzetmeler kurmuşlardır (Doğan 1996: 71). Divan şairleri zaman zaman kaside dışında yazdıkları nazım şekillerinde de kalemle ilgili beyitlere ve mazmunlara yer vermişlerdir (Şengün 2008: 736-737). Kalem kelimesiyle ilgili şiir geleneği de oluşmuştur. Ganizâde Nadiri (ö.1626), Dede Ömer Ruşeni (ö.1487), Nazir İbrahim (ö.?) ve Neşâtî (ö.1674) gibi birçok şairin müstakil kalemi işleyen manzumeleri bulunmaktadır (Şengün 2008 740-741, Varışoğlu 2008’den).

Örnekleme olarak seçilen divanlar, kalem manasında kullanılmış hâme, kâğıt gibi kelimelerden hareketle taranmıştır. Elde edilen veriler alfabetik olarak kendi içinde belirli bir tasnifle verilmiştir. Kalemle ilgili kullanılan benzetmelere baktığımızda öncelikle “kaleme benzeyen” ve “kalemde benzetildiği” unsurlar olmak üzere iki başlıkta ele almak mümkündür.

Kalemde bir benzetme unsuru olarak kullanıldığı örneklerin bazılarında şairler, kalem vasıtasıyla kendi şiir sanatlarını övmek istemişlerdir. Örnek olarak aşağıdaki beyitte Nefî (ö.1635) kaleminden sızan mürekkep damlalarının âb-ı hayâta ölümsüzlük verdiğini söylerken, şiirinin de kutsiyetini ortaya koymuştur (Erkal, 2009: 201):

Hâmem ki nazmımı eder ihyâ midâd ile

Âb-ı hayâta reşhâsı rûh-ı revân verir

Nefî K.5/10

Divan şiirinde kalemin yeriyle ilgili, kalemi ve kalem şiirlerini farklı açılardan değerlendiren çalışmalar olmakla birlikte,² bu çalışmada yalnızca kalemin şiirlerde benzetmeli kullanıldığı unsurlar üzerine yoğunlaşmış, şairlerin bu benzetmelerdeki tercih ettikleri ögeler örneklerle gösterilmiştir.³ Benzetme yapılan unsurla ilgili öne çıkan bir ya da birkaç beyit örneği verilerek beyitte benzetmenin nasıl kullanıldığı kısaca izah edilmiştir. Benzetme yapılan ya da vurgulanmak istenen kelime ya da ifadeler beyitlerde koyu olarak gösterilmiştir. Bazı durumlarda kalemle ilgili diğer beyit örneklerine metin içerisinde atıf yapılmış olup ayrıca verilmemiştir. Çalışmanın sınırlarını ve hacmini aşmamak amacıyla örnek oluşturabilecek beyitler verilmiştir. Nitel araştırma yöntemi ve doküman analizi kullanılmıştır.

Hakkında çok fazla benzetme unsuru olan kavramları, bu benzetmelerle birlikte tespit edip çeşitlenmeleri ve anlam çerçevelerini ortaya koymak önemlidir. Bu bağlamda kalemin şiirlerde kullanımı ve kalemle ilgili benzetmelerin ortaya konulması önemlidir.

Örnekleme olarak 13. ile 19.yüzyıllar arasındaki 35 şairin divanı seçilmiştir. Bunların yanında kalemle ilgili bazı mesnevilerden de yer yer örnekler verilmiştir. Örnekleme seçiminde klasik Türk şiirinin olgunluk ve yükseliş dönemi olan 16. ve 17. yüzyıldan daha fazla şair alınmıştır. Bu noktada kalem kelimesini, kullanmış kaleme temas etmiş şairleri öncelikle.

Tablo 1. Örnekleme Olarak Seçilen Şairlerin Yüzyıllara Göre Dağılımı

14.yüzyıl	15.yüzyıl	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl	19.yüzyıl
Ahmedî	Ahmed Paşa	Amrî	Mezâkî	Erzurumlu Zihnî	Leylâ Hanım
Kadı Burhaneddin	Çâkerî	Bâkî	Nailî	Hâzık	Osman Nevres
Nesimî	Mesihî	Bâlî	Nefî	Nedim	
	Necâtî Bey	Behiştî	Nehcî	Şeyh Gâlip	
	Şeyhî	Bursalı Rahmî Çelebi	Rızâyî	Diyarbakırlı Lebib	
		Emrî	Şeyhülislâm	Mirzâzâde	

² Örnek olarak bkz.: Şengün 2008; Varışoğlu 2008.

³ Kalemle ilgili kullanılan terim, kavram ve sıfatlar ayrı bir çalışma konusu olduğu için bu çalışmada ayrıca değinilmemiştir. Kalemle ilgili, kalem-rev, kalem-cünân gibi ifadeler kullanılmıştır.

	Yahya	Mehmet Sâlim
Fuzûlî	Nâbî	
Hayâlî Bey	Bosnâlı Alâeddin Sâbit	
Ravzî	Sabrî Mehmed Şerif	
Muhibbî		

1. Kalemin Benzetildiği Unsurlar

Kalemin benzetildiği unsurlarda kalem genellikle *teşbih-i belîğ* sanatı içerisinde benzeyen (müşebbeh) öge olarak kullanılmıştır. Bunun dışında *teşbih-i mufassal*, *açık istiâre*, *kapalı istiâre* ve *teşhis* sanatıyla da karşımıza çıkar. Kalemin şekli, hareket etmesi, güzel ve büyümlü sözler yazması, mürekkebinin rengi, bu benzetmelerin benzetme yönünü oluşturmaktadır.

1.1. At

Kalem divan şiirinde ata benzetilmiştir. Kalem atının dizginleri şairin elindedir. kalem ile at arasındaki benzerlik ilişkisi şekil ve hareket açısından düşünülebilir. Kalem, şairin tuttuğu, at gibi ayakta duran bir nesnedir. Tıpkı bir at gibi varakların ve sayfaların üstünde salınır. Salındıkça mesafe kateder (Kaya, 2008: 146).

Divan şiirinde kalem at benzerlikleri değişik at isimleriyle birlikte verilmiştir: Döldül-i kalem, esb-i kalem, kümeyt-i kalem, kümeyt-i hâme, semend-i kalem, semend-i hâme, eşheb-i hâme, rahş-ı hâme, rahş-ı kilk, kilk-i edhem vb. (Kaya, 2008: 146).

Şairlerin şiirleri yazdıkları kalem bilgi meydanında dolaşan at gibidir. Bu at yorulsa bile bilgi meydanındaki diğer yetenekli şairlerden geri kalmaz:

Kümeyt-i kilk-i nazmum Rahmiyâ meydânı dânişde

Ne denlû olsa bî-tâb ehl-i isti'dâddan kalmaz Bursalı Rahmî Çelebi

G.38/9

Şairin kendi hâlini elinin gezinti yerinde anlatması imkânsızdır. Çünkü kalem atı hayretin seraplı yerlerinde kaybolmuştur:

Ne mümkindür Rızâyî gest-i dest-i vasf-ı hâl itmek

Serâbistân-ı hayretde kümeyt-i hâme kalmısdur Rızâyî G.50/5

1.2. Bülbül/Andelîb/Bülbülün Gagası

Klasik Türk şiirinde beyitlerde bülbülden sıkça söz edilmektedir. Özellikle âşığın sembolik ifadesi olarak karşımıza çıkar. Kalem-bülbül benzetmelerinde ise kalemin yazdığı yazılarla bülbülün kıymetli ötüşleri, şakıyışları arasında irtibat söz konusudur. Kalem de tıpkı bir bülbül gibi yazdığı şeylerle belâgat bağında öter. Bunun dışında şekil itibarıyla da bülbülün gagası ile kalem arasında benzerlik kurulur.

Beyitte şair, memduhun lütfuyla kalemin belâgat bağının bülbülü gibi olduğu söylemektedir:

Efendim söyleten anı kemâl-i i'tibârındır

Kalem lütfunla güya **bülbül-i bâğ-ı belâğatdır** Nedîm K. 15/44

Diğer bir beyitte de bülbülün gagası şekil itibarıyla kalem gibi düşünülmüştür. Sevgiliyi övücü sözler yazan kalem, gül yaprağına (sevgili) gagasıyla aşk sözleri yazar:

Hâmedür minkâr-ı bülbül medhine cânânımuñ

Berg-i gülden ideyin evrâkını dîvânımuñ Amrî G.55/1

Bosnalı Alâeddin Sâbit'in bir beytinde şair kalemi, Mevlânâ'nın gül bahçesinin hoş sedalı bülbülü olarak niteler ve Mevlânâ'nın övgüsüne mazhar olduğu için de hoşnutluk duyar (Yardım 2015: 119):

Sad şükr kilk-i terennüm-rîz-i nazmundur senün

Bülbül-i hōş-nağme-i gülşen-serây-ı Mevlevî Bosnalı Alaeddin Sâbit
K.15/19

Ramazaniyye türündeki kasideden alınan aşağıdaki beyitte ise kalem, memduhun övülmesi noktasında bülbüle teşbih edilmiştir:

Şevk-i vasfında 'andelîb-i kalem

Tarab-efzâ-yı bâğ-ı behcetdir Diyarbakırlı Lebîb K.14/17

1.3. Çevgân

Çevgân, cirit oyununda oyuncuların elinde taşıdıkları ve birbirlerine attıkları değnektir (Parlatır, 2006: 292). Beyitte kalem, şekil itibarıyla şiir meydanında salınan çevgâna benzetilmiştir:

*Sâbit dahı **çevgân-ı kalemlle** gezinirken
Gâlip yetişüp gûy-ı edâ-yı kapa düşdi* Şeyh Gâlip G.321/5

1.4.Ebr (Bulut)

Kalem, beyitte yağmur yağdıran bir buluta benzetilmiştir. Mana, gülbahçesi; şairin nefesinin feyzi de bahar rüzgârıdır. Hayal çemenistânını yeşerten orada manalar bitiren de kalemdir:

*Gülşen-i manâya feyz-ı nefesim bâd-ı bahâr
Çemenistân-ı hayâle **kalemim ebr-i matîr*** Nefî K. 39/50

1.5.Elif Harfi

Elif harfi klasik Fars ve Türk edebiyatlarında remiz, telmih ve teşbih unsuru olarak sevgilinin başta boyu olmak üzere çeşitli vasıflarını ifade etmek için yaygın şekilde kullanılmıştır. Bu harf ayrıca tasavvufi edebiyatta da farklı manalar taşıyan bir terim niteliği kazanmıştır. Manzum eserlerde sevgilinin boyu, uzunluğu ve düzgünlüğü sebebiyle elife benzetilmiştir. Sevgili elif boylu olarak nitelenir (Uzun, 1995: 36).

Aşağıdaki beyitte ise kalem, şekil itibarıyla Arap Alfabeti'ndeki elif () harfine benzetilmiştir. Nun harfi divit olunca elif de kalem olacaktır:

*Sfat-ı kâmet ü ebrûsını yazmaga felek
Elif ü nûn olur ey Emrî devât ile **kalem*** Emrî G. 327/5

1.6.Ejder (Ejderhâ)

Ejder, diğer bir isimle ejdehâ büyük yılan demektir. Rivayete göre kendi eceliyle ölmeyip mutlaka başka birisi tarafından öldürülmüş. Yüz sene yaşayan yılanların ejdehâ olduğu söylenir. Edebiyatta daha çok sevgilinin saçlarının yerine kullanılır. Sevgilinin saçları kıvrım kıvrım olması yönüyle ejdehâyı andırır. Tılsımlı hazineleri de ejdehâların beklediğine inanılır (Pala, 2002: 146).

Aşağıdaki beyitte ise ejder (ejdehâ) şekil itibarıyla kaleme benzetilmiştir. Ejdere benzeyen kalem gönül hazinesinin bekçiliğini yapar:

*Pâsbân olmuş bir **ejderdir kalem** genc-i dile
Ki o gencin şeb-çerâğ-ı pâsbânıdır sözüm* Nefî K. 1/28

1.7.Hârût

Hârut, Mârût ile birlikte divan şiirinde ismi geçen sihir ve büyü ile ilişkilendirilmiş meleklerdendir. Sihir ve büyü noktasında Hârût ve Mârûta ilgili telmihler ve mazmunlar oluşmuştur (Kardaş, 2013: 36). Divan şiirinde

şairler hünerlerini göstermek maksadıyla şiirlerini büyülü sözler, kendilerini de sihirbaz olarak nitelemişlerdir. Sihir ve büyü noktasında kalem, mürekkep ve söz mefhumlarından sıkça istifade edilir (Kardaş, 2013: 42). Yine bu bağlamda Hârût ve Mârût melekleri de bazı beyitlerde kalemlerle benzetme içerisinde kullanılır.

Aşağıdaki beyitte Hârût'un bir ceza olarak kuyuda baş aşağı asılmasına ve büyücülük yönlerine telmihen, kalemler aralarında şekil itibarıyla benzerlik kurulmuştur. Şair, kalemini parmakların içerisinde baş aşağı asılı duran Hârût gibi eylemiştir. Şair de şiir yolundaki büyücüdür. Onun kalemi büyülü sözler yazar:

Hidvâ bir sözüm var onu dahi söyleyim bâri
Çü **Hârût** eylemişken ser-nigun **kilki** benân üzre Nedim K. 6/44

1.8.Hz. Musâ'nın Âsâsı

Hiz. Mûsâ'nın mucizelerinden birisi de âsâsıdır. Âsâ, diğer büyücülerin sihirle meydana getirdikleri yılanları yutarak sonra tekrar âsâ olmuştur. Bu mazmun etrafında yoğunlaşan şairler, kalemi âsâyâ benzetmişler, şairlik güçlerinin diğer bütün şairlerin güçlerini yendiği imajını oluşturmuşlardır (Erkal, 2009: 265):

Kalemdir mahv eden âsârın ol sihrin ki destinde
Kelîm-i tab'ımın âteş-fesân gûyâ bir ejderdir Nefî K 26/34

1.9.İnsan (Teşhis ve Kapalı İstiâre Yoluyla)

Kalemin teşhis yoluyla kullanımı oldukça yaygındır. Beyitlerde kalem teşhis yoluyla insana benzetilirken, baş eğmesi (Bâkî G. 410/7), dert çekmesi (Ahmedî G.148/8), dil uzatması (Behiştî G. 521/7), kan ağlaması, hayretten susup kalması (Sünbülzâde Vehbî K.26/43), içinin dertlerle dolması, insan gibi yürümesi (Şeyhülislâm Yahyâ G.21/5), çabuk ve hızlı olması (Nefî K. 50/59), defter ve divanla iş birliği yapması (Hayâlî Bey G. 116/4), sihirbaz olması (Hayâlî Bey K.10/20), büyücü ve cadı olması (Şeyh Gâlip G.15/13), kendini odlara yakması (Çâkerî G. 25/5), masal ve hikâyeye anlatması (Erzurumlu Zihnî K. 11/11), su içmesi (Erzurumlu Zihnî G. 51/6), mucizeler söylemesi (G. 162/5), inlemelerini sinesinde gizlemesi (Mesihî G. 16/4), başı üstünde yürümemesi (Şeyhî K. 10/27), Mevlevî gibi şevkle dönmesi (Osman Nevres K. 18/25), bahçıvan olması (Sabrî Mehmed Şerif G. 37/5), dilinin tutulması (Şeref Hanım Mur. 4), terzilik yapması (Diyarbakırlı Lebîb K.24/57), kıssalar anlatması (Diyarbakırlı Lebîb K.2/18) gibi insana ait özelliklerle verilmiştir. Teşhis sanatı yoluyla insana ait vasıf ve özellikler kaleme yüklenmiştir. Bu tür teşhislerin bazılarında şairlerin kendi tabiatları veya şiir

sanatlarını da kaleme yükledikleri özellikler vasıtasıyla anlattıkları görülür. Bu sebeple kaleme yüklenen insani vasıfların bir kısmı esasında şairin kendisini anlatmaktadır. İçi dertle dolan, dert çeken, sihirli ve etkileyici sözler söyleyen şair bu özellikleri kaleme teşhis yoluyla yükleyerek dile getirmiştir. Ayrıca kaleme ait mürekkep gibi şeyler de kalemin kişileştirildiği beyitlerde teşhis yoluyla verilmiştir.

Gulâm kelimesi, “bıyığı yeni çıkmış delikanlı, kul, köle ve esir” anlamlarına gelir (Parlatır, 2006: 524). Beyitte şair elinin altında tuttuğu diviti ve kalemi, kendisine hizmet eden Hintli köleye benzetmiştir:

*Var zîr-i destimizde devât ü **kalem** gibi*
*Hidmette müstakîm iki hindû **gulâmımız** Erzurumlu Zihnî G.128/2*

Orijinal bir benzetme olarak aşağıdaki beyitte şairin, kalemini câsusa teşbih ettiği görülmektedir. Nâbî, beytinde yeni mana haberlerine ulaşmak amacıyla kalemini düşünce âleminde câsus yapmak istemektedir (Önge 2013: 156):

Nâbiyâ ister isen tâze peyâm-ı ma'nâ
***Kalemün** 'âlem-i endîşede **câsus** olsun Nâbî Nâbî G 594/5*

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde Fuzûlî kaleme hitap ederek, onu, kendisini doğru yola ileten ve eskimiş bir binaya benzeyen Leylâ ve Mecnun konusunu yeniden imar etmesine yardım eden bir yoldaş gibi görür (Doğan 1996: 72):

Ey kîlk-i revende bâreka'llâh
Oldun men-i reh-neverde hem-râh

Min sa'y ile hâcetüm bitürdün
Bir menzile akıbet yetürdün

Rahmet sana kim sen etdün imdâd
Bu eski binâyı etdüm âbâd B.3078-3080 (Doğan 2000: 546).

1.10.Kebûter

Kebûter, güvercin demektir (Sami, 2017: 1143). Şair aşağıdaki beyitte kalemi güvercine benzetirken, mana gülünün ve sözlerin şahını da bu güvercinin yemi olarak düşünmüştür:

Giriftedür gül-i ma'nâ vü şâh-ı elfâza
***Kebûter-i kalemün** dâm u dânesin bilürüz Nâbî G. 263/5*

1.12. Lâlezâr Lâlezâr

Şair, aşağıdaki beyitte gönlünden kalemi bir lâle bahçesi sözlerini de gülbahçesine çevirmesini istemektedir:

Lâlezâr-ı kalemiñ peyk-i bahâr et ey dil

Gülsitân-ı suhanıñ şöyle mutarrâ eyleMirzâzâde Sâlim G. 31/4

1.11.Lûle/Nâvdân/Oluk

Lûle ya da lûle, “çeşme ve musluk gibi şeylere takılan küçük boru, halka gibi dürülmüş şey, kâğıt külâh” anlamlarına gelir (Parlatır, 2006: 978). Aşağıdaki beyitlerde kalem şekil itibarıyla lûleye benzetilirken kalemin yazdığı sözler de o lûleden akan sular gibi hayal edilmiştir. Lûle-kalem benzetmelerinin olduğu beyitlerde benzetme genellikle bu çerçevede içinde anlatılır. Lûle ile birlikte aynı anlamda oluk ve navdân kelimeleri de kullanılır.

Aşağıdaki beyitte kalem, yani iç dünyadaki (gönül evindeki) cevheri dış dünyaya akıtan oluktur (Karataş, 2009: 452):

Dil çeşme-i belâgat aña **lûledür kalem**

Âb-ı zülâli şicr-i selâset-şicârdur

Bâki G.90/6

18. yüzyıl şairi Diyarbakırlı Lebîb'in memduh övgüsüne dair kasideden alınan aşağıdaki beytinde şair memduhun kalemini altın bir oluk gibi düşünmüştür:

Ka'be-i 'âtifete altun **olukdur kalemiñ**

Mihbereñ teşne-i ihsânüna bi'r-i zemzem Diyarbakırlı Lebîb K. 3/56

Şiirle ilgili değerlendirmelerde âb-ı hayât mazmunu şiirin ölümsüzlüğü ile ilişkilendirilir. Şair aşağıdaki beytinde kendi şiirinin okuyucunun üzerinde derin izler bırakarak zihinlerde kalıcılığını sağladığını belirtmek için âb-ı hayât benzetmesini kullanmıştır (Erkal, 2009: 256). Sözler âb-ı hayat olunca, kalem de o suyun aktığı bir oluk (lule) olacaktır:

Kalemin lûle sözün âb-ı hayât u tab'ın

Hızr-ı dil-zinde-i ser-çeşme-i irfân etmiş Nâilî K. 9/28

Anun elindeki **hâme o nâv-dândur** kim

Cihâna âb-ı hayât-ı merâm ider icrâ Nehcî K.4/49

1.12.Kibrît

Aşağıdaki beyitte mecazen kalemin yakıcı etkisinden söz edilmiştir. Şair, şiirlerini yazdığı kalemi, yakıcı bir kibrite benzeterek okuyanda yapacağı etkiyi ve değişikliği anlatmak istemektedir (Karataş, 2009: 456):

*Zer-i hâlis gibi rengîn olup gitmekde eş'ârun
Elünde **hâme** ey Bâkî meger **kibrît-i ahmerdür** Bâkî G.50/5*

1.13.Mızrâb

Bir müzik aleti olan mızrap, aşağıdaki beyitte kalemle benzetmeli kullanılmıştır. Kalem, ahengin perdesini artırır:

*Artırıp perde-i âhengini **mızrâb-ı kalem**
Nağmeyi rişte-i mustarda kodı cilve-i aşk Bâkî G. 165/7*

1.14.Miftâh

Miftâh, anahtar anlamına gelir (Parlatır 2006: 1099). Beyitte şairin elindeki kalem, gönül hazinesinin kapısını açan bir anahtar olarak düşünülmüştür:

***Kalem** destimde **miftâh-ı der-i gencine-i dildür**
Ne dil kim dâmen-i evsâfuña dürler nisâr eyler Mezâkî K.8/99*

1.15.Nây/Ney

Klasik Türk şiirinde kalem ile ney arasında her ikisinin de kamıştan yapılmaları, şekil, renk ve madde bakımından ilişkili olmaları sebebiyle benzerlik kurulmuştur. Ayrıca neyin nağmeleriyle kamış kalemin yazı yazarken çıkardığı sesler arasında da ilgi kurulur. Aşağıdaki beyitte de şair kalemle neyin nağmeleri arasında ilişki kurmuştur (Tok, 2019: 184):

*Bülend etmekde evc-i medhini **nây-ı kalem** her dem
Gelû-gîr olsa da hasîd yine pest etmez âvâzın Osman Nevres K.
8/5*

Beyitte şair hoş yazılar yazan kalemini güzel sesler çıkaran neye benzetmiştir:

*Ağladur hüssâdı Sabrî kilik-i hoş-tahrîrümüz
Ney gibi bir nağme-i rengîne âğâz eylese Sabrî Mehmed Şerif G.
174/5*

1.15. Peykân

Peykân sözlükte; temren, okun ucundaki sivri demir, ok ucu, başak ve sevgilinin kirpiği gibi anlamlara gelir (Parlatır, 2009: 1360). Divan şiirinde sevgilinin kirpikleri şekil benzerliği itibarıyla peykân gibi hayal edilmiştir. Beyitte ise kalem okun ucunda bulunan sivri demire (peykân) şekil itibarıyla benzetilmiştir:

O kadar mûy-şikâf oldu hayâlin ile kim
*Cevher-i ferdi dü-nîm eyledi **peykân-ı kalem** Osman Nevres K.18/16*

1.16. Şâh (Dal/Budak)

Şâh sözlükte; dal, budak, parça, kadeh gibi anlamlara gelir (Parlatır, 2007: 1551). Sadrazam Sezai Hüseyin Paşa'nın övgüsüne dair yazılan bir medhiye kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte kalemini cennet bahçesinin ağacının dalına benzetmiştir. Fahriyye kısmından alınan beyitte şair cennete ait kavramlarla kendi şiir sanatı arasında benzerlik kurarak kendini övmektedir. Kalem, aynı zamanda ad aktarması yoluyla şairin şiir sanatının da ifadesidir:

***Kalemüm** şâh-ı nihâl-i çemenistân-ı cinân*
Safhâ-i nazm-ı dil-âvîzüm ise ferş-i İrem Üsküdarlı Sırrî K. 15/34

1.15. Şemşîr

Şemşîr, sözlükte “kılıç, pala” anlamına gelir (Parlatır, 2006: 1570). Kalem bazı beyitlerde de tarihte yaşamış efsanevi kişiliklerin veya hükümdarların kılıcına benzetilir. Aşağıdaki beyit kalem savaş meydanındaki Rüstem'in kılıcına benzetilmiştir (Tok 2019 : 185):

*Bu sen misin ki benânınla zâhir etdi **kalem***
*O san'atı ki ma'ârikde **tîg-i Rüstem-i Zâl** Osman Nevres K. 9/13*

Beyitte şair parmaklarıyla tuttuğu kalemi cevherler saçan bir kılıç gibi düşünmüştür. Bu benzetmede kılıcın keskin olması ile kalemin etkili sözler yazabilmesi benzetme yönünü oluşturur:

Hâsid-i bed-hâh-ı dehr olmaz harîf endîşeme
*Kim benânımda **kalem şemşîr-i cevherdâr** olur Erzurumlu Zihnî K.*
 14/47

1.16. Tûbâ Ağacı

Tûbâ ağacı Sidre'de bulunan kökü yukarıda dalları ise aşağıda olan, bütün cenneti gölgeleyen bir ağaçtır. Başka başka lezzetlere sahip olan meyveleri vardır. Bir rivayete göre gövdesi sarı altın, dalları kırmızı mercan, yaprakları yeşil zümrüt ve meyveleri de şekerdir. Bu ağaçta her insanın bir yaprağı olurmuş. İnsan ölünce yaprağı da yere düşmüş. Divan şiirinde Tubâ ağacı, gölgesi ve boyu sebebiyle zikredilirken sevgilinin boyu Tûbâ'ya benzetilir (Pala, 2002: 473). Beyitte şair, elinde tuttuğu kalem Tûbâ ağacına benzetmiştir:

Ser-fürû etmiş sana nev-bâve-i mazmûn verir
*Dest-i firdevs-i tabında **kalemTûbâ** mıdır* Sünbülzâde Vehbî K.
 42/9

1.17. Tûtî/Bebgâ (Papağan)

Tûtî, papağan demektir. Duyduğu sesleri taklit ederek kendisine öğretilen sözleri öğrenme ve anlamını bilmeden söyleyebilme yeteneğine sahiptir. Dünya dillerinde ve edebiyatlarında bu özelliği ile yer alır. Farsça'da tûtî, Arapça'da bebgâ, Türkçe'de ise papağan ya da dudu ismiyle bilinir. Klasik Türk edebiyatında birçok değişik ve zıt anlamın sembolü olarak yer alır (Güler, 2014: 62).

Şairlerde doğuştan gelen, güzel söz söyleme kabiliyeti ile papağana özgü insan sesini taklit etme yeteneği arasında benzerlik kurulur. Şairlik yeteneğinin papağana benzetilmesi, esasında istiâre yoluyla şairin papağana benzetilmesidir. Bu şekilde şairler kendilerini, gönüllerini ya da yeteneklerini papağana teşbih ederler. Aynı zamanda kalemlerini de papağana benzetmişlerdir (Güler, 2014: 70).

Aşağıdaki beyitte şair, şiirini şekere benzetirken, kalemini de papağana teşbih etmektedir:

Ne kand-ı nazm-ı şîrînim gibi sükker olur hâsul
*Ne **hâmem** gibi gördü kimse **tûtî-i şeker-hâyı*** Nefî K.27

Aşağıdaki beyitte ise şair, kalemini iki ayrı şeye (teli kopuk tambur, kekeme papağan) benzetmiştir ki bunların içerisinde papağan da vardır (Güler, 2014: 64):

*Söyle ey **kilk-i sühanver** bülbül-i gûyâ gibi*
Böyle hâmûş olma nakş-ı gonçe-i dîbâ gibi Nedîm K. 18/1

*Oldu mu yohsa meğer tanbûrveş târın şikest
Lüknetin mi var zebanında yahud **Bebgâ** gibi* Nedim K. 18/3

1.18.Zâg (Karga)

Karga anlamına gelen zâg, klâsik Türk şiirinde bazen benzetme, bazen de tezat ilişkisi içerisinde çeşitli unsurlarla bir arada zikredilmiştir. Bu kullanımların çoğunda kargaya olumsuz sıfatlar ve anlamlar yüklenmiştir. Karga, siyah rengi dolayısıyla sevgilinin zülfü, beni, ayva tüyleri, kaşı, âşğın bağındaki yaralar gibi somut unsurlara; rengi ve uğursuz addedilmesi nedeniyle de matem, gam, cevir, bela, kara baht gibi soyut unsurlarla benzetmeli kullanılmıştır. Çirkin sesi sebebiyle de rakip/ağyâr, düşman ve vâiz gibi öğelerin benzetilene olmuştur (Demirkazık, 2011: 176-177).

Aşağıdaki beyitte ise kalem mana kuşunu avlayan bir karga olarak düşünülmüştür:

*Murg-ı ma'nî saydına yegdür Behiştî dâmda
Hâme dirler adına bir kara **zâgum** var benüm* Behiştî G. 320/5

1.19.Zülfikâr

Zülfikârla kalemin ucu arasındaki şekilsel benzerlik şairlerin bu ilişkiden hareketle farklı hayaller geliştirmelerini sağlamıştır. Eski zamanlarda yaygın olarak kullanılan kamyş kalemlerin ucu tek veya çift boğumlu olurdu. Bu kalemlerin iç kısmı Zülfikâr'ın şekline benzer. Gelibolulu Âlî'nin de bir şiirinde bu ilişki anlatılmıştır. Şair Hz. Ali'nin sırrına kendisinin sahip olduğunu söylerken, bu sırta sahip olunca da elinde tuttuğu iki dilli kalem Zülfikâr olmuştur (Kaplan 2018: 215):

*'Âlî benem ki sırr-ı 'Alî bendedür henûz
Kabzumda **hâme-i dü-zebân** oldı **Zülfikâr*** Kt. 71/1 Aksoyak (2018, Kaplan 2018'den)

2.Kaleme Benzeyen Unsurlar

2.1.Ağaç

Aşkın sırrı, denizler mürekkep, ağaçlar kalem ve felekler divit bile olsa yazılamaz. Kur'an-ı Kerim'in Lokman Süresi'nin 27. ayetine⁴ telmih yapılan

⁴ "Yeryüzünde ne kadar ağaç varsa hepsi kalem, deniz de mürekkep olsa ve bundan sonra da yedi deniz daha mürekkep olup o denize katılsa gene Allah'ın sözleri yazılıp tükenmez; şüphe yok ki Allah, üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir."(Lokman Süresi 27.ayet).

beyitte şair, ağaçla kalem arasında şekil olarak bir benzetme ilişkisi kurarken bunu mübalağalı anlatmıştır:

*Fikr iderem ki yazayım zerrece ışk sırrını
Bahr midâd **ağaç kalem** tâs-ı felek devât olur* Nesimî G. 96/9

2.2.Âh

Âşığın ettiği âhlar gökyüzüne yükselirken, gökyüzünün sayfalarını tıpkı bir kalem gibi karalar. Âşığın gönlü o kalemin devâtı gibidir:

*Evrâk-ı sipihri karala her gice Yahyâ
Âh-ı dil-i sevdâ-zedeyi kilik ü devât it* Şeyhülislâm Yahyâ G. 37/5

2.3.Dil

Devât ve kalem aşağıdaki beyitte zebân (dil) ve dehenün (ağız) benzetilenidir. Şair kendi dilini, sevgiliye olan aşkının gamlarını yazan bir kalem gibi düşünmüştür:

*Ömrüm oldukça gam-ı 'ışkını tahrîr ederin
Çün devât u **kalem** ey Emrî zebân u dehenüm* Emrî G.328/5

*Ne mümkün yârdan **kilk-i dil-i şeydâya** istiğnâ
İder mi zerre-i hürşid cihân-ârâya istiğnâ* Sabrî Mehmed Şerif
G.12/1

2.4.Gamze

Sevgilinin gamzeleri şekil itibarıyla kaleme benzer. Sevgilinin kaleme benzeyen gamzeleri âşığın gönlünde yaralar açmıştır:

*Tıfl-ı dil hüsnün kitâbın anlamacağıün temâm
Kilk-i gamzeñ safha-ı sînemde yazmışdur şürûh* Behiştî G.70/4

2.5.Kaş

Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından olan ve birçok şeye benzetilen kaş, beyitlerde şekil itibarıyla kaleme de benzetilmiştir. Sevgilinin kaşları ne hançere, ne kemâna ne de kemer ve mihraba benzer. Onun kaşları kalem şeklinde anberden yapılmış iki heykeldir. Şair burada ifadesini etkili kılmak için kaşla ilgili çok kullanılan benzetme unsurlarını sıralamış ve kaşı daha orijinal bir benzetmeyle anlatmak istemiştir:

*Ne hançer ne kemândır **kaşların** ne tâk u ne mihrâb*
Kalem şeklinde ‘anberden iki masnû‘ heykeldir Osman Nevres Gazel
 79/2

*Bâliyâ kaldı **kalem kaşnuñ** altında hatı*
Nâme tahrîr olıcak lâ-büd olur zîr-i dest Bâli G. 13/5

2.6.Lâle

Klasik Türk şiirinde birçok ismiyle ve birçok türüyle yer alan lâleyle ilgili bir çok benzetme de bulunmaktadır. Lâleye, benzetme ve mecaz yoluyla âfitâb-ı gülzâr, bedî-i çemen gibi isimler verilmiş; kızıl, siyah, duhânî gibi renklerinden söz edilmiştir (Kartal, 1997).

Lâlenin kaleme teşbihi çok rastlanan bir benzetme değildir. Nitekim Erzurumlu Zihni'nin aşağıdaki beytinde lâle kaleme benzetilmiştir. Bahçe rengârenk nakışlarla süslenmişken, gül o nakışlar için devât, goncalar açılmamış kitap, lâle ise o nakışları işleyen bir kalem olacaktır. Beyitte lâle ile kalem arasında şekil açısından benzerlik düşünülmüştür:

Nakş-ı reng-â-reng ile zibendedir evrâk-ı bâğ
*Gül devât **lâle hâme** goncalar tûmâr olur Erzurumlu Zihni K.*
 14/17

2.7.Müjgân (Kirpik)

Gönül levhasına aşk nakkaş-ı sevgilinin tasvirini yazarken, kanlı gözler kırmızı divit, kirpikler de kalem olacaktır. Şair, beyitte kalemin kırmızı divit içindeki hâlini kirpik ve göz benzetmesiyle vermiştir:

Levh-i dilde yazmaga tasvîrünü nakkâş-ı ‘ışk
*Çeşm-i pür-hûnum devât-ı sürh **müjgânum kalem** Emri G.314/4*

Aşağıdaki beyitte ise şair, dudak ve dişlerin nakşını gözüm kıl kaleme yazdı diyerek kirpikleri kaleme benzetir (Yılmaz 2014: 21):

***Kirpüğüm** haddün hayâlin şöyle rengîn yazdı kim*
***Kıl kaleme** resm idemezler anı nakkâşlar Kadı*
 Burhaneddin G.86/3

2.8.Parmak/Benân

Aşağıdaki örnek beyitlerde sevgilinin parmakları şekil itibarıyla kaleme benzetilmiştir:

*Bir **kalem barmaklu** âfetdür kamuş okuñ senüñ
Öldürî yazdı beni bir niçe kez ey kaşı yâ* Bâkî G.10/3

*Her kim **benân-ı yâri** tutar hâmeye şebîh
Başı aşığı ola görem kim kalem gibi* Şeyhülislâm Yahyâ
G.421/2

2.9.Şairin Kendi Cismi

Kalemler divit veya kubur adı verilen hokkalı mahfazalarda saklanır (Derman, 2001). Devât, divit takımı anlamına gelir. Beyitte şair gözlerinin kanlı gözyaşlarıyla kırmızı bir divit takımı gibi olduğunu söylerken, bedeninin de baştan başa kalem gibi kana boyandığını ifade etmektedir:

*Çeşmüm devât-ı surha dönüp hûn-ı eşk ile
Cismüm boyandı kana ser-â-pâ **kalem** gibi* Bâkî K.16/3

2.10.Hikmet⁵

Hikmet tasavvufta, ilahi sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması gibi anlamlara gelir (Kara, 1998: 518-519). Beyitte hikmet kaleme benzetilmiştir ki o kalem de hikmetli sözler yazar:

***Hâme-i hikmet** ne kârum k'ola vasf-ı lâlüne
Dür-feşân bir bahr-ı mercân rîşedür her katresi* Nehcî G. 311/6

2.11.Güneş Işığı

Güneş ışığı şekil ve renk itibarıyla birçok beyitte altın kalem gibi düşünülmüştür. Daha çok kasidelerde karşımıza çıkan bu benzetmelerde yer yer tasvirler de göze çarpar. Bu benzetme, beyitlerde daha çok teşbih-i belîğ ve açık istiâre yoluyla dile getirmiştir:

*Tevk'üne hilâli şebih idemez güneş
Altun kalemler ile ider gerçi zer-nişân* Necâtî Bey K.21/26

⁵ Kalemin hikmetli sözler yazması, hikmetin sembolü olması, kaderi ve kazayı yazması, yüce Allah'ın yaratma kudretini ifade etmesiyle ilgili divan şiirinde; hâme-i kudret, kilik-i kudret, levh-i kalem gibi kullanımlar da vardır. Bu çalışmada bu unsurlara çalışmanın sınırlarını ve hacmini aşmamak amacıyla detaylı değinilmemiştir. Özellikle tevhid, münacaat ve naat türündeki kasidelerde kalem bu bağlamıyla birçok divanda yer almaktadır.

Memduhun övgüsüne yönelik bir kasideden alınan aşağıdaki beyitte memduhun elinde tuttuğu altın işlemeli kalem güneş ışığına teşbih edilmiştir:

Sanurlar kilik-i zerkârun görenler dest-i cûdunda
Şu'â-ı mihr-i enverdür yem-i gevher feşân üzre Sabri Mehmed Şerif K.
 18/35

3.Kalemle İlgili Diğer Kullanımlar

3.1.Kalem Aşısı⁶

Aşağıdaki beyitte kalem, ağaçlara yapılan kalem aşısı anlamında kullanılmıştır. Şair şiir meyvesinin sulu ve taze olduğunu söylerken bunu, şiir meyvesine yapılan kalem aşısına bağlamaktadır. Beyitte “kalem vurmak” ifadesi aynı zamanda şiir yazmak anlamına gelecek şekilde de düşünülebilir:

Âb-dâr olsa n'ola mîve-i şî'r-i Bâkî
*Urmadı kimse bu bâğ içre dahi böyle **kalem*** Bâkî G.331/6

Diğer bir beyitte âşığın cismi, ağaç olarak düşünülürken sevgilinin kirpiği, kalem aşısı gibi hayal edilmiştir:

Dıraht-ı cisme bu bâğ-ı cefâda ey kemân-ebrû
Kalem aşlar hadengün yaprag aşlar ana peykânun Emrî G.278/3

3.2.Kalem-kârlık

Kalem-kâr'ın; tülbent üzerine ince fırça ile nakış yapıp yazma satan sanatçı, oda duvarlarıyla tavanlarını değişik boyalarla süsleyen nakkaş, gümüş ve altından kaplara çelik kalemle nakışlar, çiçekler ve yazılar işleyen sanatçı anlamları vardır (Parlatır, 2006: 826).Aşağıdaki beyitte şair kendi şiir sanatını kuyumcu işlemeciliği ile ilişkilendirirken kendisinin bu işlemeyi yapan bir kalem-kâr olduğunu ifade etmiştir.

Kendisini şiir sanatının en usta kuyumcusuna benzeten Bâkî, kalem-kârlığın nasıl olduğunu görmek için kendisini seyretmek gerektiğini ifade eder. Kuyumcuların kalem işiyle enfes nakışlar ortaya çıkarması gibi şair de kelimeleri işleyerek söz sanatındaki ustalığını dile getirir. Beyitte aynı zamanda mecazi olarak “kâlem-kârlık” şairin kalemini kullanma yeteneğini ifade eder (Şahin, 2013: 285):

⁶ Konuyla ilgili detaylı kaynak bilgiler için bkz. Aydemir 2007.

Zer-i ger-i kâmilidir san'at-ı şî'rün Bâkî
*Nic'olur gel berü seyr eyle **kalem-kârluđı** Bâkî G.495/7*

3.3.Kıl Kalem

Resim, tezhip ve minyatür gibi sanatlarda ince çizgiler çizmek için kıl kalem kullanılır. Buna “hâme-i mûy” adı verilir. Gubârî hattı yazıları yazmak için kıl kalemlerden faydalanılır (Özönder, 2003: 110).

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin kaşları (ebrû) şekil itibarıyla kıl kaleme benzetilmiştir:

*Nazenin **ebrûlaruñ** hakkâ ki kılmuş **kıl kalem***
Hüsnün şol dem ki tasvîr itmiş üstâd-ı ezel Bâkî G.310/3

Aşağıdaki beyitte ise gönül levhasını yanak üzerine yazabilmek, gönül derdini yüzüne yansıtabilmek için kirpiklerin kıldan kalem, gözlerin ise dolu devât olduğu anlatılmıştır (Zöhre, 2006: 233-234):

‘Ârzum levhinde yazmađa derunum levhini
*Gözlerüm tolu devât u kirpigüm **kıldan kalem** Muhibbî G. 1962/2*

SONUÇ

Çalışmada ortaya konulan kaleme benzeyen ve kalemin benzetildiği unsurlar dikkate alındığında; *insana ait somut unsurlar* (gamze, kaş, müjgân, parmak, peykân, şairin kendisi), *insana ait soyut unsurlar* (âh, dil), din ve tasavvuf (Tübâ ağacı, hikmet), *tabiat* (ağaç, ebr, güneş ışığı, lâle, lâlezâr, şâh), *hayvanlar* (at, bülbül, ejder, zâğ), *eşyalar* (âsâ, kibrît, lûle, miftâh, Zülfikâr), *oyunlar* (çevgân), yazı (elif harfi), *savaş aletleri* (peykân, şemşir), *çalğı aletleri* (mızrâb, ney/nây) olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu dağılımdan anlaşılacağı üzere kaleme ilgili benzetmeler çeşitli ve değişik kategorilere aittir. Bu, kalemin şiirlerde tekdüze değil, daha zengin kullanımlarla yer aldığı göstergesidir.

Örnekleme olarak seçilen divanlarda kalem genellikle *teşbih-i belîğ* sanatı içerisinde verilmiştir. Kimi beyitlerde *teşhis*, kimi beyitlerde ise *açık istiâre* yoluyla kullanımlar da vardır. İncelenen örnek divanlara bakıldığında sayıca *teşhisin* de önemli oranda yer tuttuğu görülür. Özellikle *nidâ* yoluyla kalemlerine seslenen şairler onu tıpkı bir insan gibi düşünmüşlerdir. Şairler, kalem anlamına gelen hâme, kilik ve diğer kelimeleri farklı oranlarda kullanmışlardır.

Kalemle ilgili azımsanamayacak ölçüde sıfat, tasavvur ve benzetme vardır. Bu benzetmeler içerisinde yaygın ve birçok şair tarafından kullanılan benzetmeler olduğu gibi sadece bir ya da birkaç divanda rastlanan benzetmeler de vardır. Örneğin kalemin ata teşbihi, yaygın bir benzetme iken kalemin kargaya benzetilmesi nadir karşılaşılan bir durumdur. Kalemle ilgili en fazla benzetmeye Emrî Divanı'nda rastlanmıştır. Nefî divanında kalem daha çok şairin özellikle kasidelerin fahriyye kısımlarında kendini övmenin bir aracı konumundadır. Kalem, benzetmelerin çoğunda olumlu anlatılmış, şairlerin şiir sanatını överken kullandıkları bir araç olmuştur. Şiir sanatının ve yazma etkinliğinin en önemli ögesi olan kalemle ilgili oldukça fazla sayıda benzetme ve tasavvur oluşması, şairlerin kaleme ve kalemin yazdığı sözlere verdikleri önem ve itinanın da göstergesidir.

Kalemin benzetildiği, yani kalemin benzeyen olduğu örneklerde kalem genellikle somut unsurlara şekil ve işlev yönünden benzerliği sebebiyle verilmiştir. Bu tür benzetmelerde kalem şeklinin zihindeki tasavvuru ile kendisine benzetilen unsurlar arasındaki ortak şekli yönler şairlerce farklı benzetmeler ve hayallerle anlatılmıştır. Çevgân, elif harfi, ejder, Hârût, Hz. Mûsâ'nın asası, lûle, kibrit, mızrab, şemşir gibi unsurlarla olan benzetmelerde benzetme yönünü daha çok kalemin şekli belirlerken, kimi durumlarda kalemin bir yazı aleti olarak işlevi ve amacı ile bu somut unsurların işlev ve amaçları arasında da benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Örneğin, kılıç şekil olarak kaleme benzer ancak buradaki esas hareket noktası kılıcın keskin olmasıyla, kalemin etkili ve mecazen kesici sözler yazması arasındaki ilgidir. Bu benzetmelerden Hârût, Hz. Mûsâ'nın asası ve Tübâ ağacıyla ilgili olanlar aynı zamanda telmih içerirler.

Kaleme benzeyen, yani kalemin kendisine benzetilen olduğu örneklere bakıldığında, kaleme benzeyen unsurların birçoğu insana ve sevgiliye ait somut unsurlardır. Sevgilinin güzellik unsurlarından gamze, kaş, müjgân, parmak benzeyen olarak kullanılırken, âşığa ait unsurlardan âh, dil ve şairin kendi cismi de zaman zaman benzeyen olarak yer almıştır. Buradan hareketle kaleme benzeyen unsurların ağırlıkla sevgili ve âşıkla ilgili unsurlar olduğu görülmüştür.

Divan şairlerinin şiirlerini yazdıkları en önemli araç olan kaleme zaman zaman kutsallık yükleyerek onu övmeleri, çeşitli benzetme unsurları kullanmaları tabii bir durumdur. Sözün yazıya geçirilmesini sağlayan kalem şairin hislerine tercüman olduğu içindir ki genellikle olumlu anlatılmıştır. Kimi durumlarda şair içinde bulunduğu haletiruhiyyeyi kalemle ilişkilendirerek de anlatmıştır.

Şairlerin şiir sanatlarının, poetikalarının anlaşılması biraz da kaleme yükledikleri anlam, atfettikleri önem ve aynı oranda kalemle ilgili kullandıkları zengin edebî malzemeyle de yakından ilgilidir. Kalemle ilgili sıfat, tasavvur ve benzetmelere bakıldığında şairlerin genellikle bağlamsal olarak bunlar vasıtasıyla kendi şiir sanatlarını ön plana çıkardıkları ve kalemin yüksek tesirine odaklandıkları görülmüştür. İncelenen divanlar ışığında kalemin divan şiirinde beyitlerde farklı ve zengin benzetme unsurlarıyla ve zengin sıfat ve özelliklerle şiirlerde yer aldığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- AYAN, Hüseyin (1990). *Nesimî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYDEMİR, Yaşar (2005). "Divan Şairi Aşından Ne Anlar", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı XXVI, ss. 85-94.
- AYDEMİR, Yaşar (2000). *Behiştî Divanı*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- AYDEMİR, Yaşar (2007). *Ravzî Divanı*. Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- AYNUR, Hatice. (1999). *15. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Divanı*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet. (1979). *Amrî Divan*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- DEMİRKAZIK, Halil İbrahim (2011). "Divan Şiirinde Karga" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. ss.131-178.
- DERMAN, M. Uğur (2001). "Kalem". <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalem> (Erişim Tarihi: 16.02.2019).
- Diyarbakırlı Lebîb Divanı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 03.12.2019).
- DOĞAN, Muhammet Nur (1996). "Fuzûli'nin Poetikası". *İlmî Araştırmalar Dergisi*. sayı 2, 47-72.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2000). *Fuzûli Leylâ ve Mecnûn (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERKAL, Abdülkadir (2009). *17.Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî (2005). *Nedim Divanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî (2006). *Fuzûli Divanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÜFTA, Hüseyin (1992). *Hâzık Mehmed Eefendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

- GÜLER, Zülfi (2014). "Divan Şiirinde Papağan". *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. sayı 1. 61-71.
- İNCE, Adnan (1994). *Mirzâzâde Mehmed Sâlim Divanı*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Yayınları.
- KAPLAN, Hasan (2018) ."Zülfikâr'ın Divan Şiirine Yansımaları". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşılık Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Cilt 1. 789-844.
- KARA, Mustafa (1998). "Hikmet/Tasavvuf". TDVİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. cilt 17. 518-519.
- KARACAN, Turgut (1991). *Bosnâlı Alâeddin Sâbit Divanı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- KARATAŞ, Turan (2009). "Poetik Düşünüşün Klasik Şiirde Dile Getirilişi". *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. sayı 39. 449-457.
- KARDAŞ, Sedat (2013). "Divan Şiirinde Sihir ve Büyünün Kaynağı: Hârût ve Mârût". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. sayı 50. 29-46.
- KARTAL, Ahmet (1997). "Klasik Türk Edebiyatında Lâle". *bilig dergisi*. sayı 4. 108-122.
- KAVRUK, Hasan (2001). *Şeyhülislâm Yahya Divanı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KAYA, Bayram Ali (2017). *Osman Nevres Divanı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KAYA, Bülent (2008). *Divan Şiirinde At*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- KOÇ, Neslihan İlknur (2003). *17. yy. Divan Şairi Şerif Nehci, Hayatı, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- MACİT, Muhsin (2006). *Erzurumlu Zihnî Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- MENGİ, Mine (2014). *Mesihî Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- MERMER, Ahmet (1994). *Mezâkî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- OKCU, Naci (2011). *Şeyh Gâlip Divanı*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖNGE, Derya (2013). *Klasik Türk Şiirinde Haberleşme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- ÖZGERİŞ, Mutlu Meriş (2014). "XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Hat Malzemeleri". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. sayı 3/2. ss.167-193.
- ÖZÖNDER, Hasan. (2003). *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.

- ÖZYILMAZ, Halime (1995). *Üsküdarlı Sırrî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- PALA, İskender (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Leyla ve Mecnun Yayıncılık.
- PARLATIR, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları.
- POLAT, Ziya (2017). "Klasik İslam Tarihçilerinin Kalem Anlatısı". *Mukaddime*. sayı 8. 99-115.
- SAMİ, Şemseddin (2017). *Kâmûs-ı Türki Tıpkıbasım*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SİNAN, Betül (2004). *Bâlî Çelebi ve Divanı İnceleme-Metin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- ŞAHİN, Esmâ (2013). "Bâkî Divânına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. Sayı 2. 285-309.
- ŞENGÜN, Necdet (2008). "Klâsik Türk Şiirinde Kalem Kasideleri (Kalemiyyeler)". *Turkish Studies International Academic Journal*. Volume ¾. s.730-758.
- TABERÎ (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi (Çev.: Z.K. Ugan, A.Temir) Cilt 1*. İstanbul MEB Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Hayâli Bey Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TIĞLI, Fatih (2006). *Bursalı Rahmî Çelebi Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- TOK, Eda (2019). "Osman Nevres Divânı'nda Yazıya Dair Unsurlar". *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*. cilt 29. sayı 1, 179-198.
- TOPÇU, Mümin. (1997). *Divân-ı Rızâyî*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- UZUN, Mustafa (1995). "Elif/Edebiyat". *TDVİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 11. 36-37.
- VARIŞOĞLU, Mehmet Celal (2008). "Divan Şiirinde Bir Metafor Olarak Kalem ve Bu Bağlamda Kıımlı Rahmî'nin "Seyf ü Kalem" Redifli Kasidesi", *Uluslararası II. Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*. 257-262.
- YARDIM, Latif (2015). *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı'nda Dinî Muhtevalı Kasideler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (2001). "Kalem". *TDVİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt 24. 243-245.
- YILMAZ, Fatma Büyükkarcı. (2014). "Divan Edebiyatında Nakş ve Nakkâş 1: İlk Yüzyıllar". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. sayı 12. 13-28.
- ZAVOTÇU, Gencay (2006). *Divan Şiiri-Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- ZÖHRE, Armağan (2016). *Muhibbî Divanı'nda Sosyal Hayat*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.